

Uporaba »alternativ razvoju« v soustvarjanju scenarijev alternativnih prihodnosti

Abstract

Using “Alternatives to Development” to Co-create Scenarios of Alternative Futures

The author identifies and critically defines three contemporary paradigms related to different conceptualizations and approaches to environmental sustainability and economic development: the hegemonic paradigm of neoliberal market capitalism, as expressed through notions of sustainable development and green growth, and the latent paradigms of the commons and degrowth. The categorization is used to critically examine emerging alternative economy narratives and initiatives, with a particular emphasis on the concept of circular economy. The author continues by outlining possible synergies between the proposed normative understanding of initiatives that transcend the framework of the dominant paradigm – so-called “alternatives to development” (Latouche, 2009) – and methods of co-creating multi-media scenarios of alternative futures. The latter category is introduced as a range of tools that hold promise for societal empowerment, potentially enabling more inclusive, organized, critical, systemic, generative and reflexive questioning and co-creation of shared knowledge, concepts and designs for alternative socio-institutional futures and transition pathways that go beyond the post-political consensus.

Keywords: alternatives to development, degrowth, the commons, future scenarios, “future literacy”

Rok Kranjc holds a bachelor's degree in Sociology (University of Ljubljana) and a master's degree in Environmental Governance (Utrecht University). He is a researcher in the fields of alternative economic and governance models, political ecology, social movements and innovation, theories of transformation and methods of anticipation. He is a member of the working group Eco-collective. (carniolanfox@gmail.com)

Povzetek

Avtor v članku prepozna in kritično opredeli tri sodobne paradigme, povezane z različnimi pojmovanji in odnosi do okoljske trajnosti in gospodarskega razvoja: hegemonsko paradigmo neoliberalnega tržnega kapitalizma, kot se izraža v skovankah trajnostnega razvoja ali zelene rasti, ter latentni paradigmi skupnega (*commons*) in odrasti. To kritično razdelitev avtor uporabi za preiskavo novejših narativov in pobud na področju alternativnih ekonomij s posebnim poudarkom na konceptu krožnega gospodarstva. Nato avtor navaja nekatere mogoče sinergije med predlaganim normativnim razumevanjem pobud, ki presegajo miselni okvir dominantne razvojne paradigme – t. i. »alternativni razvoju« (Latouche, 2009) – in metodami soustvarjanja multimedijskih scenarijev alternativnih prihodnosti. Te članek vpelje kot sklop obetavnih orodij širše družbenega opolnomočenja, ki bi lahko omogočila bolj vključujoče, organizirano, kritično, sistemsko, generativno in reflektivno prepraševanje in soustvarjanje skupnega védenja, pojmovnih predstav in načrtov okoli alternativnih mogočih družbenoinstitucijskih prihodnosti in tranzicijskih poti onkraj postpolitičnega konsenza.

Gljučne besede: alternativni razvoj/alternative razvoju, odrast, skupno, scenariji prihodnosti, »prihodnostna pismenost«

Rok Kranjc je diplomirani sociolog (Univerza v Ljubljani) in magister okoljskega vladovanja Univerze v Utrechtu. Raziskovalno deluje na področjih alternativnih oblik ekonomije in vladovanja, politične ekologije, družbenih gibanj in inovacij, teorij transformacij ter teorij in metod anticipacije. Je član delovne skupine Ekokolektiv. (carniolanfox@gmail.com)

Uvod

Nekdo je nekoč pripomnil, da si je danes lažje predstavljati konec sveta kot pa konec kapitalizma (Jameson, 2003). Hkrati je očitno, da je kapitalizmu kot ideologiji skozi desetletja uspelo prodreti tudi v številne pozitivne predstave in domneve o »trajnostni«, »vzdržni«, »družbeno pravični« itn.) prihodnosti, ki so zelo prisotne tudi v sodobni iteraciji neoliberalne tržne kapitalistične politične ekonomije (Springer, Birch in MacLeavy, 2016). Sovpadnost t. i. gospodarske krize, čedalje globljega zavedanja o vzrokih in posledicah preseganja planetarnih omejitev (Steffen in dr., 2015; Moore, 2016) in drugih dejavnikov v zadnjem desetletju zahteva bolj sistemske odgovore tako ustaljene razvojne kot tudi drugih logik v smeri alternativnih ekonomij in načinov upravljanja skupnih virov (Avelino in dr., 2014; Kostakis in Bauwens, 2014; Longhurst in dr., 2017; Raworth, 2017; Foster in Iaione, 2018). Tu velja še posebej opozoriti na uveljavljajoče se narative in modele sodelovalne ekonomije (Rifkin, 2015), socialne in solidarnostne ekonomije (Laville, 2010; Gregorčič, Babič in Kozinc (ur.), 2018), delitvene ekonomije (Martin, 2016), krožnega gospodarstva (Hobson in Lynch, 2016) in pametnih mest (Niaros, 2016; Calzada, 2018).

Zgornjim narativom je skupno, da so čedalje bolj prisotni v gospodarski agenci Evropske komisije (glej npr. Brighenti, 2016) ter na splošno na znanstvenih, industrijskih in medijskih področjih, čeprav ostaja sporno, kako se lahko praktično uresničujejo, ali in kako se lahko povezujejo ter kakšno je njihovo razmerje do hegemonске paradigme in njenih razvojnih institucij. Prav ta sodobni, domnevno postideološki boj (Swyngedouw, 2009) za »alternativno razvoju« (Latouche, 2009; Santos, 2004) je kontekst, v katerem lahko prepoznavamo tri distinktivne paradigme, povezane s koncepti okoljske trajnosti in gospodarskega razvoja: na eni strani hegemonsko paradigmo neoliberalnega tržnega kapitalizma in na drugi latentni paradigmi odrasti in skupnega.¹ Na podlagi soočenja teh paradigem lahko kritično ovrednotimo tudi sodobni narativ t. i. krožnega gospodarstva. Namen članka na tem mestu ni kvalitativna ali kvantitativna izčrpnost v obravnavi alternativ razvoju, temveč predvsem poudariti nekatera normativna in politizirana (oziroma politizirajoča) razumevanja razvoja in alternativ le-temu.

Taka razdelitev politično-okoljskih oziroma družbeno-ekonomskih pogledov v kontekstu alternativnih ekonomij nam bo v nadaljevanju v pomoč kot normativni okvir, s pomočjo katerega lahko preišljamo tudi o utopiji kot metodi spekulativne sociologije, če uporabimo formulacijo Ruth Levitas (2014), kot sodobnemu načinu razmišljanja o tem, kako oblikovati koncepte in pobude, ki presegajo dominantni miselni okvir. Nato bomo poskušali globlje zarisati možnosti dialoga

¹ Avtor v članku uporablja pojem skupno (*commons*) po zgledu Prodnika (2011), medtem ko bi alternativa lahko bil nekoliko pozabljeni pojem »skupnina« (Bogataj, 2012). Za zgodovinsko rabo in dojetje javnega dobra, skupnih virov in skupnega na Slovenskem glej tudi Šmid Hribar in dr. (2018).

med vzpostavljenim razumevanjem alternativ razvoju in metodami napovedovanja (*foresight*) oziroma anticipacije. Opozorili bomo na bogat spekter anticipatornih praks prepraševanja in soustvarjanja alternativnih scenarijev prihodnosti in tranzicijskih poti onkraj postpolitičnega *statusa quo* kot konkretne transdisciplinarne metodološke možnosti družbene opolnomočitve in emancipacije.

Neoliberalizem, odrast in pojmovanje skupnega

Poročilo *Meje rasti* (Meadows in dr., 1972) je že v prvih letih neoliberalizma opozarjalo na problematičnost razumevanja, da je gospodarska rast neskončna, a njegov uspeh je bil le delen. V okviru dominantnih miselnosti in institucij ter v kontekstu vedno bolj očitnih okoljskih sprememb se je vzpostavila ideja trajnostnega razvoja kot okvir, prek katerega bi lahko človek harmoniziral gospodarsko rast, družbeno blaginjo in varstvo okolja (Asara in dr., 2015). To hegemonsko paradigmo, katere sodobno »ekološko modernizirano« (Dryzek, 2018) različico lahko pomensko pojmuje s sloganom zelene rasti, najbolj karakterizirajo 1. primarni družbeni in politično-ekonomski cilj gospodarske rasti (merjene v BDP); 2. prepričanje, da so kapitalističen trg, zasebna podjetja in zasebno lastništvo najprimernejše oblike ekonomske organizacije in razdelitve; 3. tehnocentrizen in optimizem v politično-okoljskem kontekstu in 4. ograjeni in t. i. postdemokratski procesi odločanja o skupnih virih ter njih upravljanja (Longhurst in dr., 2017; Swyngedouw, 2009). Pri skovankah »trajnostni razvoj« in »ekološka modernizacija« je treba upoštevati razlike med tako imenovano šibko in močno opredelitvijo, kjer zadnja postavlja v ospredje koncept razvoja znotraj nosilnosti oziroma zmogljivosti planeta in okolja. Močna, torej bolj okoljevarstveno, celo naravovarstveno zasnovana opredelitev trajnostnega razvoja (mnogokrat zavestno spregledana pri zagovornikih koncepta neoliberalnega tržnega kapitalizma) ima nekatere postavke, ki bolj spadajo k progresivnejšim paradigmam (npr. odrasti in skupnega) (Dryzek, 2018; Splichal (ur.), 2015; Hobson, 2013).

Hkrati je bilo poročilo *Meje rasti* pomemben mejnik za misel in gibanje onkraj »paradigme rasti« (Dale, 2012). Pojem odrast je prvi uvedel André Gorz leta 1972 na razpravi, ki so jo organizirali po izdaji poročila. Koncept črpa iz Georgescu-Roegenovih bioekonomskih vidikov entropije ter iz del porazvojnih in antiutilitarnih teoretikov, vključno z deli Ivana Illicha in Serga Latoucha (Kallis in March, 2015). Njegovo jedro je predstava, da je pot do trajnostne prihodnosti mogoče najti v demokratičnem in redistributivnem zmanjšanju biofizične razsežnosti globalne ekonomije (D'Alisa in dr., 2014). Še posebno v zadnjem desetletju lahko govorimo o odrasti ne le kot o aktivističnem sloganu ali gibanju, temveč tudi kot o bogati interdisciplinarni znanstveni paradigmi (Weiss in Cattaneo, 2017); študije, teorije in prefigurativne prakse pod njegovim okriljem pa naslavlja pomembna vprašanja okoljskih politik, vključno z okoljskimi mejami, političnimi oblikami organiziranja in

razsežnostmi postkapitalistične tranzicije (Kallis in March, 2015).

Vzporedno s pojmom odrasti se v znanstvenem in javnem diskurzu prav tako vse bolj pojavlja koncept skupnega. Koncept izvira iz vplivnega dela Garreta Hardina z naslovom *Tragedija skupnega* (1968), sodobno razumevanje pa iz kritik njegovih domnev in nadaljnjih študij različnih – tako zgodovinskih kot sodobnih – sistemov lastnine in institucij upravljanja skupnih virov (Ostrom, 1990; Hardt in Negri, 2003; Benkler, 2006; Dyer-Witheford, 2006; Kostakis in Bauwens, 2014; Foster in Iaione, 2018). Hardin je v svojem delu argumentiral, da je najprimernejša rešitev za »nagnjenje« ljudi k maksimizaciji osebne koristi ter iz njega izhajajočega pretiranega izkoriščanja skupnih virov (npr. kravjega pašnika) zasebna lastnina oziroma način upravljanja od zgoraj navzdol (*top-down*). Poznejše pionirsko delo Elinor Ostrom (1990) je pokazalo, da je mogoče kolektivno skrb za skupne vire organizirati tudi prek drugačnih institucij, kot so tiste, ki še danes krojijo naše življenje. Vendar obstaja pomembna težava; pokazalo se je namreč, da je izjemno težavno najti enotno opredelitev skupnega, ki bi zaobjela širok potencial koncepta, še zlasti če ta pojem jemljemo kot pomembno izhodišče za razmislek o možnostih družbene, ekonomske, kulturne in politične transformacije (Niaros, 2017; Prodnik, 2011). Zato se je najbrž treba arbitrarno odločiti za razumevanje skupnega, ki se naši refleksiji najbolje prilega. Bollier (2011), na primer, opredeljuje skupno kot:

- bogastvo (npr. naravni viri, civilna infrastruktura, kulturna dela in tradicije), ki ga podedujemo oziroma ustvarjamo skupaj in ga prenašamo v neokrnjeni oziroma obogateni obliki naslednjim generacijam;
- družbeni in samoorganizirani sistem za dolgoročno soupravljanje tako neobnovljivih kot obnovljivih virov, z minimalnim poseganjem oz. brez zanašanja na instituciji trga ali države, kot ju poznamo;
- sfero ekonomije (in življenja), ki ustvarja vrednost na načine, ki so pogosto nepriznani oziroma jih institucije, kot sta trg in država, jemljejo za samoumevne (npr. reproduktivno delo).

Taka opredelitev skupnega pomeni velike konceptualne izzive tako za konvencionalno ekonomsko védenje kot za tradicionalne študije skupnega (Helfrich in Bollier, 2015), morda še zlasti v kontekstu porasta novih vprašanj okoli skupnega znanja (*knowledge commons*) (Hess in Ostrom, 2007), urbanega skupnega (*urban commons*) (Foster, 2011; Harvey, 2011), digitalnega skupnega (*digital commons*) in na skupnem zasnovane mrežne produkcije (*commons-based peer-production*) (Benkler, 2006; Bauwens, 2005; Kostakis, 2018).

Akademiki, ki delujejo znotraj gibanj in diskurzov odrasti in skupnega, prepoznavajo več stičišč med tema paradigmatiskima okviroma, med drugim: 1. radikalno drugačno razumevanje narave oziroma odnosov med ljudmi ter ljudmi in okoljem, 2. zahtevo po prekinitvi starih vzorcev reprodukcije kapitalističnega sistema, 3. združevanje najrazličnejših pobud, 4. alternativne pojmovne predstave in pozive k drugačni, emancipatorični, egalitarni in odprti prihodnosti. Lahko bi rekli, da odrast in skupno implicirata oziroma vsebujeta drug drugega, pa čeprav bi bilo

preveč poenostavljeno neposredno enačiti en okvir z drugim (Euler in Gauditz, 2016). Helfrich in Bollier (2015) pravita, da medtem ko se kritika rasti nanaša na okoljski okvir, skupno razvija pripoved o tem, kako živeti in strukturirati družbeno-institucionalna razmerja znotraj tega okvira – odrast torej pomaga razumeti nujnost izhoda iz »železnega zapora potrošništva«, medtem ko ustvarjanje skupnega (*commoning*) kaže na to, kakšne oblike lahko zavzame družba onkraj potrošniške kulture. Načini ustvarjanja skupnega² za svoj uspeh ne potrebujejo gospodarske rasti, prav nasprotno – pripomorejo k nadomestitvi kulturnega imperativa »imeti več« z alternativnimi družbenimi normami, ki kažejo, da »delati skupaj« lahko premaga »imeti« – ter tako približujejo podobo o kakovosti življenja v času odrasti (ibid.). Povedano drugače, delitev (ponovno izborjenega) skupnega v skupnem je dober kazalec odrasti (Kallis in March, 2015: 363).

V nadaljevanju bomo s pomočjo sintetičnega pregleda literature o odrasti in o skupnem zarisali možnost kritike narativa krožnega gospodarstva, ki ga je v zadnjem desetletju najprej previdno posvojila in si ga zdaj prilastila hegemonia neoliberalna paradigma. To bo tudi izhodišče za razmislek o možnostih metodologije soustvarjanja scenarijev kot sprožilca in načina udejstvovanja alternativ razvoju.

Kritike alternativnega razvoja: primer krožnega gospodarstva

Koncept krožnega gospodarstva prihaja s področja industrijske ekologije, v zadnjih letih pa se vse bolj uveljavlja tudi na drugih interdisciplinarnih področjih. Koncept sestavlja sklop pristopov, ki obljublajo okoljsko bolj trajnostno proizvodnjo in potrošniško logiko, ki se kvalitativno razlikuje od linearnega modela (Hobson, 2016; Ede, 2016).³ Najširše sprejeta, a ne dokončna definicija krožnega gospodarstva ga opredeljuje kot industrijski sistem, obnovitven po nameri in zasnovi, ki se pomika k uporabi obnovljivih virov energije ter izloča odpad iz produkcijsko-potrošniških ciklov tako, da jih je mogoče ponovno uporabiti kot obnovitvene vire. Prav tako temelji na gospodarskih modelih, ki omogočajo boljšo zasnovu materialov, produktov in sistemov (Ellen MacArthur Foundation, 2013: 7; Kirchherr in dr., 2017). Pomik proti krožnemu gospodarstvu naj bi tako pomenil predvsem drugačne oblike načrtovanja, proizvodnje, uporabe, odpada in ponovne uporabe, cilj pa je, da se ohrani kroženje dragocenih materialov prek niza sistemskih povratnih zank (Hobson, 2016: 88).

² Za delno ontološko opredelitev in kritiko koncepta ustvarjanja skupnega glej Bollier (2016) in de Bloois (2016).

³ Te pristope zaznamujejo koncepti zmanjšanje, ponovna uporaba, recikliranje (*reduce, reuse, recycle*), nič odpadkov (*zero waste*), od zibelke do zibelke (*cradle-to-cradle*) ter zaprti krog proizvodnje (*closed loop manufacturing*).

Mislimo, da koncept vsaj delno sovпада s Kallisovo (2011) opredelitvijo odrasti kot družbeno vzdržnega in pravičnega zmanjšanja (ter stabilizacije) metabolizma neke družbe, kjer zadnji vključuje surovine in energijo, ki jih družba pridobiva, predeluje, prevažna, dobavlja in uporablja. Kljub delnemu prekrivanju s konceptom odrasti pa so glavne kritike prevladujočih predstav in politik krožnega gospodarstva iz perspektive odrasti usmerjene v vpetost krožnega gospodarstva v diskurz ekonomske rasti in dobička ter njegovo čezmerno osredinjenost in optimizem glede vloge tehnologije in »večje proizvodne učinkovitosti« (Ede, 2016; Hobson in Lynch, 2016; Ghisellini in dr., 2016). Medtem ko raziskovanje inovativnih tehnoloških rešitev samo po sebi ni problematično, mišljenjski okvir odrasti opozarja, da se premalo govori o družbeno-političnih implikacijah in možnostih za transformacijo sedanjih praks na osi proizvodnja-poraba-odpad (Hobson, 2016: 89–90). Dominantni modeli in narativi krožnega gospodarstva tako vključujejo predvsem tehnološke inovacije in spodbujanje t. i. »trajnostnih načinov življenja«, v katerih posameznike obravnavajo kot depolitizirane zelene potrošnike (Akenji, 2014; glej tudi Fuchs in Lorek, 2005). Krožno gospodarstvo s tovrstno depolitizacijo zanika obstoječe družbene antagonizme, vključno z razrednim bojem, in problem vidi zgolj v »zavesti«, natančneje, v pomanjkanju (zelene) zavesti. Prav taka drža nazorno razkriva šibko orientacijo k trajnostni proizvodnji-porabi, v nasprotju z močno (npr. odrastno) orientacijo (Hobson, 2013).

Sharon Ede (2016), ki tematizira koncept postrasti (*post-growth*) in skupnega, zariše več prefigurativnih primerov dobre prakse na področju krožnega gospodarstva in se v tem razlikuje od oportune, nekritične in prevladujoče rabe koncepta krožnega gospodarstva. Eno vidnejših dobrih praks lahko po njenem mnenju najdemo v globalni mreži Fab-City,⁴ katere namen je lokalizacija gospodarske proizvodnje skozi načela krožnosti, odprtosti in odprtega oblikovanja ter povezovanje novih industrijskih modelov s skupnostnimi modeli družbene inovacije (ibid.: 9–10).

Z odrastjo tesno povezani koncepti prav tako izvirajo iz novejših tokov razmišljanj o skupnem. Ti so zajeti s pojmi odprtega oziroma na platformah osnovanega kooperativizma (*open* ali *platform cooperativism*) (Scholz, 2016), odprto-kodnega krožnega gospodarstva (*open source circular economy*), distribuirane proizvodnje (*distributed manufacturing*) in oblikuj globalno, izdeluj lokalno (*design global manufacture local*) (Kostakis in dr., 2015) ter kozmo-lokalizma (*cosmo-localism*) (Manzini in Rithaa, 2016; Ramos, 2016). Tem vznikajočim konceptom oziroma prefigurativnim alternativnim gospodarskim modelom je skupno, da odsevajo kritiko in zahtevo po skupnem ter ponujajo alternativo sodobnemu t. i. kapitalizmu, zasnovanemu na platformah (*platform capitalism*) (Srnicsek, 2016). Tako poskušajo kritično in ustvarjalno presegati ne le koncept in prakso krožnega

⁴ Za več informacij o mreži glej spletni naslov <http://fab.city/>.

gospodarstva, temveč tudi sorodne koncepte sodelovalne ekonomije, ekonomije delitve, solidarnostnih ekonomij ter drugih pobud, ki so v določenih oblikah povsem združljive z globalno kapitalistično ekonomijo, še več, ki delujejo skladno z njenimi najbolj razdiralnimi učinki ter jo tako še naprej omogočajo.

Krožno gospodarstvo: alternativna rast ali alternativa rasti?

Ali je krožno gospodarstvo diskurz *alternativne rasti* ali *alternative rasti* (Latouche, 2009), ostaja stvar razgrete razprave (Charonis, 2012). Na podlagi zgornjega pregleda literature bi lahko rekli, da je mogoče znotraj narativa krožnega gospodarstva prepoznati dve diametralno nasprotni paradigmi: hegemonsko paradigmo neoliberalnega tržnega kapitalizma, del katerega sta koncepta trajnostnega razvoja ali zelene rasti kot »alternativnih oblik rasti«; ter latentni in odprti okvir skupnega oziroma sovpadajočega okvira odrasti, ki je »alternativa rasti« (Latouche, 2009). Jasnost pri tovrstnih opredelitvah je pomembna, saj je uporabna vrednost t. i. alternativ odvisna od miselnega okvira, skozi katerega jih interpretiramo (Latouche, 2009; Levitas, 2014). Narativi in (družbene) inovacije,⁵ ki jih povežemo z alternativnimi ekonomijami, tako niso vedno nujno opozicijske; njihov cilj je lahko izpodbijati, preoblikovati ali zamenjati dominantne institucije (Avelino in dr., 2017), včasih tudi z eksplicitnim ali implicitnim namenom, da se integriteta neoliberalne paradigme in struktur moči ohrani.

Prav tako je tu pomemben premislek o načinih razširjanja in medsebojnih povezovanj alternativnih modelov na različnih ravneh, npr. obstoječih institucij, okolja, gospodarstva, prostora, časa in kulture (Olsson in dr., 2017), ter o različnih kooptacijskih težnjah dominantne paradigme (Latouche, 2009: 85; Pel, 2015), ki sproti požira in reciklira vse, kar bi jo utegnilo resnično ogrožati. Ena izrazi-tejših sodobnih teženj te vrste je prav že omenjena depolitizacija in domnevna de-ideologizacija okoljskih »alternativ«, ki ni nič drugega kot izraz njene sedanje hegemonске oziroma postpolitične narave (Swyngedouw, 2014). Alternative razvoju bi lahko tako smiselno opredelili kot tiste družbene inovacije, ki posebej-ljajo alternativne mogoče družbeno-institucijske prihodnosti (se pravi, onkraj tržne družbe in ekonomizma) ter prefigurirajo radikalne spremembe na širši družbeno-institucionalni ravni (Ramos in dr., 2012; Avelino, 2017). Pojem prefiguracije tukaj označuje aktivno eksperimentiranje in soinoviranje v metaformativnih

⁵ Poleg koncepta družbene inovacije (Latouche, 2009: 86; Avelino in dr., 2017) sta v tem kontekstu relevantna tudi koncepta realnih utopij (*real utopias*) (Wright, 2010) in semen dobrega Antropocena (*seeds of a good Anthropocene*) (Bennett in dr., 2016). Zadnja so opredeljena kot novi družbeni, tehnološki, ekonomski ali družbeno-okoljski vzorci, načini mišljenja in delovanja, ki dejansko obstajajo (vsaj v prototipičnih oblikah) ter pomenijo množico svetovnih nazorov, vrednot in regij, a hkrati trenutno niso dominantni ali vidni v svetu (2016: 442).

in heterotopičnih prostorih, ki omogočajo tvorbo vrednot in vizij znotraj skupnega v skupnosti; če tovrstna alternativa lahko deluje v sedanosti, to nakazuje oboje, tako možnost njene funkcionalnosti v obstoječem sistemu kot tudi možnost ohranitve, širitve in vloge v snovanju alternativne morebitne prihodnosti (Ramos in dr., 2012: 77–78; glej tudi Latouche, 2009: 86).

Od pluralizma alternativ do metod osmišljanja (pluralnih) prihodnosti

Seveda nas zanimajo možnosti dialoga in sinergij med predstavljenim razumevanjem sodobnih alternativ razvoju ter metodami napovedovanja oziroma anticipacije. V ta namen bomo najprej vpeljali utopijo kot metodo spekulativne sociologije (Levitas, 2014), saj jo razumemo kot obetavno epistemološko, ontološko, teoretsko in metodološko izhodišče, od katerega pa se bomo oddaljili toliko, kolikor bo nujno za premislek o mogočih oblikah in vlogah (participativnih) metod soustvarjanja izkustvenih, eksplorativnih in/ali normativnih alterglobalizacijskih scenarijev prihodnosti.

Alternative razvoju in utopija kot metoda

Ideja utopije kot metode spekulativne sociologije gradi na tezi H. G. Wellsa, da je stvarjenje utopij – ter njihova izčrpna kritika – prava in razločevalna metoda sociologije (Wells v Levitas, 2014: xi). Utopijo kot metodo sestavljajo tri medsebojno povezane ravni: arheološka (raziskovanje in sestavljanje predstav dobre družbe, umeščene v razna družbeno-politična gibanja in programe), ontološka (vprašanje, kakšno vrsto subjektov razvijajo ali spodbujajo določene družbe) in arhitekturna (osmišljanje alternativnih scenarijev prihodnosti ob hkratnem predvidevanju morebitnih posledic za ljudi, ki naj bi jih živeli) (Levitas, 2014: 153). Rezultati metode naj bi bili potem izpostavljeni arheološki kritiki, ki jo zanimajo ne/soglasja med predstavami tovrstnih utopij, kot tudi konkretni koraki, ki jih je treba narediti, da bi se približali njihovi realizaciji (ibid.).

Za utopijo kot metodo spekulativne sociologije lahko rečemo, da v jedru odraža in poskuša rehabilitirati Blochovo politično ontologijo ne-še (*not-yet-being*) (Bloch, 1954; Žižek, 2013) v luči prepoznane potrebe po novih epistemoloških in metodoloških okvirih v podporo protihegemonskim konceptom in praksam.⁶ Pri utopiji kot

⁶ Glej tudi Santos (2004) in Vodovnik (2011: 89–91). Vodovnik v izpraševanju obstoja »novega anarhizma« po analogiji s Santosovim (2004) konceptom sociologije odsotnosti predlaga okvir politologije odsotnosti. Njegov glavni namen naj bi bil razkrivanje družbenih in političnih rešitev, pobud in konceptov, »ki so bili zatrti, kooptirani ali trivializirani s strani dominantne politične in/ali epistemološke pozicije« ter tako transformiranje neobstoječega v obstoječe, nemogočega v mogoče, nevidnega v vidno ter nerelevantnega v relevantno (Vodovnik, 2011: 90).

metodi se zdi na arheološki, ontološki in arhitekturni ravni (in pri poznejši arheološki kritiki) smiselno v njenih prihodnjih in transdisciplinarnih iteracijah eksplisitno prepoznati odrast in skupno kot še posebno bogata, subverzivna ter hkrati generativna koncepta in interdisciplinarni področji. Utopija kot metoda prav tako nakazuje načine, kako v javni diskurzivni prostor pritegniti različne implicitne ali eksplicitne vrednote, svetovne nazore, epistemologije in predstave dobre družbe, povezane z uveljavljajočimi se narativi in praksami »alternativnih ekonomij«, pripadajočih bodisi paradigmi alternativnega razvoja in/ali alternativ razvoju.

Zavedamo se, da gre tu le za izhodišče in zametek sociološko-politološke anticipatorne in emancipatorne orientacije, ki sicer upošteva bogato tradicijo na področju metod predvidevanja oziroma študij anticipacije (Poli, 2017), a se ji na tem mestu ne moremo posvetiti. Nedvomno pa njihovo bolj poglobljeno upoštevanje pomembno prispeva k bolj konkretnim predlogom za emancipatorno in participativno usmerjeno metodološko operacionalizacijo alternativ razvoju.

Oblike in vloge (multimedijskih) alternativnih scenarijev prihodnosti

Pri osmišljanju strategij in procesov transformacije ter informiranju o praksah strukturnih sprememb je uporaba metod študij anticipacije pogosto ključnega pomena (Poli, 2017). Te pogosto zavzamejo obliko participativnega ustvarjanja alternativnih scenarijev o mogočih, verjetnih in/ali aspiracijskih prihodnostih (Nikolova, 2014; Loorbach in dr., 2017). Termin scenarij se v študijah napovedovanja oziroma anticipacije najpogosteje nanaša na zgodbo z verjetnimi vzročno-posledičnimi povezavami, ki povezuje prihodnje stanje s sedanostjo ter hkrati poudarja ključne odločitve, dogodke in posledice skozi celotno pripoved (Ramirez in dr., 2015). Scenariji se po navadi uporabljajo za spodbujanje spekulativnega mišljenja prek širokega spektra alternativnih prihodnosti, ki omogočajo t. i. *backcasting*, tj. proces ustvarjanja podrobnejše tranzicijske poti, ki se začne z radikalno vizijo zelenega prihodnjega stanja oziroma aspiracijske prihodnosti (Vergragt in Quist, 2011: 747). Na tem mestu velja opozoriti na študijo Flor Avelino in Julie Wittmayer (2014), kjer avtorici opisujeta različne primere uporabe teorij družbeno-institucijskih tranzicij oziroma transformacij kot hevristična orodja in metode za strukturiranje participativnih procesov anticipacije.⁷ V svojem delu prakticirata nelinearno razumevanje časa ter pluralistično in nedeterministično razumevanje prihodnosti, kar tudi sicer velja za širok spekter sodobnih praks anticipacije.

Širše vključevanje različnih ljudi v procesih anticipacije (npr. področnih

⁷ Avtorici se nanašata predvsem na večnivojsko perspektivo (*multi-level perspective*), pogosto uporabljeno v t. i. tranzicijskem menedžmentu. V prispevku obenem kritizirata večnivojsko perspektivo in proučujeta njeno rabo v metodah anticipacije. Za več kritik večnivojske perspektive (kot hevristike oziroma teorije sprememb) ter tranzicijskega menedžmenta na splošno glej Avelino (2016) ter Kenis, Bono in Mathijs (2016).

strokovnjakov, snovalcev politik, civilne družbe, nevladnih organizacij in aktivistov) in njihovih perspektiv je v participatornih oblikah anticipacije sredstvo za razširjanje vidnosti alternativnih prihodnosti in hkrati način promoviranja odločnejšega ukvarjanja z njimi (Nikolova, 2014). Nove usmeritve v praksi anticipacije hkrati kažejo na mogoče transformativne vloge doslej povečini zanemarjenih oziroma onemogočenih oblik izražanja, prikazovanja, izpraševanja in soustvarjanja scenarijev prihodnosti. Relativno nov koncept izkustvenih scenarijev (*experiential scenarios*) denimo predstavlja manifestacijo enega ali več fragmentov pričakovane oziroma mogoče prihodnosti, v kateremkoli mediju ali kombinaciji medijev, vključno s sliko, filmom, artefakti in uprizoritveno dramo; in sicer zato, da bi omogočili drugačno razmišljanje in razpravo o eni ali več prihodnostih, kot je to bilo doslej mogoče prek konvencionalnih besedil in statističnih sredstev (Candy, 2010: 3). Z zavestno navigacijo med abstraktnimi spekulacijami in utelešeno aktualnostjo so podobe prihodnosti tako nenehno (re)definirane skozi izkustveno učenje, preizkušanje in vrednotenje (Kuzmanović in Gaffney, 2016: 115). Še en zanimiv primer je t. i. igrifikacija (*gamification*) oziroma igranje (*gaming*) prihodnosti, ki je po besedah Jima Datorja (2017: 77) morda kar najboljši približek iterativnemu procesu »delanja« politike ter izkušanja alternativnih mogočih prihodnosti, da bi dobili čim boljši pogled v to, čemur bi rekli »izvedljive prihodnosti«.

Doba interneta in omrežij prinaša nove možnosti na spletu in v omrežjih zasnovanih oblik anticipacije. Primer tovrstnih praks so na spletu zasnovano načrtovanje scenarijev ter anticipatorne spletne platforme.⁸ Prav tako je tu zanimivo poudariti, da se na teh področjih v zadnjih letih čedalje bolj uveljavlja tudi koncept skupnega, in sicer prek predlogov za odprtokodno načrtovanje scenarijev (*open source scenario planning*) (Cascio, 2006) ter globalno in na skupnem zasnovano soustvarjanje anticipatornih védenj (*global foresight commons*) (Dumaine, 2010; Priday in dr., 2014). Tovrstni pristopi naj bi tako opolnomočili prihodnostno pismenost (*futures literacy*) čim širšega kroga sodelujočih.⁹

Prepričani smo, da lahko v politično-okoljskem in družbeno-ekonomskem kontekstu anticipacije bolj eksplicitna prepoznavna, poudarjanje, kombiniranje in prepraševanje novih konceptov in prefigurativnih pobud k alternativam razvoju s pomočjo tovrstnih pristopov omogočijo: 1. razumevanje značilnosti in vrednot, povezanih z »dobrim« antropocenom; 2. zaznavanje procesov, ki vodijo do pojava in rasti pobud, ki v sebi nosijo potencial za bistvene spremembe družbeno-institucijsko-okoljskih razmerij, in 3. soustvarjanje kreativnih scenarijev, ki vsebujejo dobro domišljene poti do bolj enake in bolj svobodne prihodnosti za vse (Bennett in dr., 2016; Olsson in dr., 2017).

⁸ Za pregled tovrstnih eksperimentalnih procesov glej Ramos in dr., 2012; Raford, 2014.

⁹ Prihodnostna pismenost po analogiji z običajno pojmovano pismenostjo pomeni zmožnost dešifrirati, kategorizirati in proizvajati alternativne prihodnosti, kot tudi same procese ustvarjanja anticipatornega védenja (Poli, 2017), tudi z namenom njegove uporabe pri sami zasnovi transformativnih intervencij in/ali družbenih inovacij (Sharp in Ramos, 2018).

Sklep

Kako lahko danes razumemo obstoječe (in morebitne prihodnje) oblike in dinamike med radikalnimi alternativami razvoju na eni strani in institucijami alternativnega razvoja na drugi? Kako naše interne teorije o spremembah ter z njimi povezana (ne)vidnost različnih latentnih konceptov, pogledov, »alternativnih« modelov ekonomije ter oblik oziroma ravni (estetskih, izkustvenih, digitalnih, eksperimentalnih, družbeno-institucijskih itn.) intervencij razširjajo ali omejujejo refleksije o mogočih prihodnostih? Kaj nas opremlja, da bomo zmogli korak naprej od navdušenja nad teorijo, konceptom ali zamisljivo o emancipatorni prihodnosti? Ali so lahko same metodologije in orodja družbeno-institucijske anticipacije določena oblika intervencionistične oziroma učinkovito transformativne družbene inovacije in soustvarjalne prakse?

Pričujoči članek načenja kompleks teh težavnih ter doslej ne zelo pogosto tematiziranih vprašanj, pri čemer se jasno zavedamo, da se ta razraščajo na izjemno različna in vsebinsko bogata področja, ki jih je na tem mestu nemogoče zaobjeti oziroma povezati. Zato tu le predstavljamo nekaj vidnejših možnosti interdisciplinarnih in bolj eksplicitno normativnih razumevanj »alternativ« in njihovega povezovanja s transdisciplinarnimi in participativnimi pristopi družbeno-institucijske anticipacije. V članku ugotavljamo, da lahko eksplicitnejše in bolj kritično upoštevanje »alternativ razvoju« razširi sklop mogočih trajnostnih prihodnosti, vendar hkrati o(b)staja tudi veliko izzivov in tveganj, torej nevarnosti kooptacij, predelav, reciklaž in ironizacij ter zasmehovanj tovrstnih alternativ. Okvira odrasti in skupnega, ki eksplicitno zavračata oziroma popolnoma drugače opredeljujeta rast in razvoj, smo predlagali kot morda še posebno plodna za aplikacije v anticipatorni/participatorni praksi soustvarjanja mogočih prihodnosti. Upamo, da bosta pričujoči pogled in pregled služila kot grob okvir tako za prepoznavanje kot za nadaljnji razvoj novih domišljijских prostorov in strateških metod, orodij in mehanizmov, ki bi spodbujali vidnost in političnost, enakost vseh in svobodo vsakogar ter sodelovalno in k prihodnostim usmerjeno osmišljanje, izpraševanje in eksperimentiranje z alternativami onkraj paradigme razvoja.

Literatura

- AKENJI, LEWIS (2014): Consumer Scapegoatism and Limits to Green Consumerism. *Journal of Cleaner Production* 63: 13–23.
- ASARA, VIVIANA, IAGO OTERO, FEDERICO DEMARIA IN ESTEVE CORBERA (2015): Socially Sustainable Degrowth as a Social-Ecological Transformation: Repoliticizing Sustainability. *Sustainability Science* 10: 375–384.
- AVELINO, FLOR, JULIA WITTMAYER, ALEX HAXELTINE, RENÉ KEMP, TIM O'RIORDAN, PAUL WEAVER, DERK LOORBACH IN JAN ROTMANS (2014): Game-changers and Transformative Social Innovation. The Case of the Economic Crisis and the New Economy. *TRANSIT working paper*. TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1. Grant agreement no: 613169.

- AVELINO, FLOR IN JULIA WITTMAYER (2014): Exploring Tools for Facilitating Transformative Social Innovation (TSI). Lessons from Transition Facilitation Methods. *TRANSIT discussion paper*. TRANSIT: EU SSH.2013.3.2-1. Grant agreement no: 613169.
- AVELINO, FLOR (2016): The Politics of Sustainability Transitions. *Journal of Environmental Policy & Planning* 18(5): 557–567. Dostopno na DOI: 10.1080/1523908X.2016.1216782.
- AVELINO, FLOR IN DR. (2017): Transformative Social Innovation and (Dis)Empowerment. *Technological Forecasting and Social Change*. Dostopno na DOI: 10.1016/j.techfore.2017.05.002.
- BAUWENS, MICHEL (2005): The Political Economy of Peer Production. *Ctheory*, 1. december. Dostopno na: <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=499> (19. junij 2018).
- BENNETT, ELENA M. IN DR. (2016): Bright Spots: Seeds of a Good Anthropocene. *Frontiers in Ecology and the Environment* 14(8): 441–448.
- BENKLER, YOCHAI (2006): *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven: Yale University Press.
- BLOCH, ERNST (1954): *The Principle of Hope*. Cambridge & London: MIT Press.
- BOGATAJ, NEVENKA (2012): Model delovanja slovenskih agrarnih skupnosti. V *Soupravljanje naravnih virov: vaške skupnosti in sorodne oblike skupne lastnine in skupnega upravljanja*, R. Rodela (ur.), 23–37. Wageningen: Wageningen University and Research Centre.
- BOLLIER, DAVID (2011): The Commons, Short and Sweet. *David Bollier: News and Perspectives on the Commons*, 15. julij. Dostopno na: <http://bollier.org/commons-short-and-sweet> (15. april 2018).
- BOLLIER, DAVID (2016): Commoning as a Transformative Social Paradigm. *The Next System Project*, 28. april. Dostopno na: <https://thenextsystem.org/commoning-as-a-transformative-social-paradigm> (15. april 2018).
- BRIGHENTI, BENDETTA (2016): Opinion of the European Committee of the Regions – The Local and Regional Dimension of the Sharing Economy. *Official Journal of the European Union*, februar. Dostopno na: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015IR2698#ntc7-C_2016051EN.01002801-E0007 (15. april 2018).
- CALZADA, IGOR (2018). From Smart Cities to Experimental Cities? V *Co-Designing Economies in Transition: Radical Approaches in Dialogue with Contemplative Social Sciences*, V. Mario, B. Giorgino in Z. D. Walsh (ur.), 191–217. Cham: Springer International Publishing.
- CANDY, STUART (2010): *The Futures of Everyday Life: Politics and the Design of Experiential Scenarios*. Doktorsko delo. Chicago: School of the Art Institute of Chicago.
- CHARONIS, GEORGE-KONSTANTINOS (2012): Degrowth, Steady State Economics and the Circular Economy: Three Distinct Yet Increasingly Converging Alternative Discourses to Economic Growth for Achieving Environmental Sustainability and Social Equity. Prispevek na konferenci *World Economics Association*, september–oktober 2012.
- CASCIO, JAMAIS (2006): OTF Core: Open Source Scenario Planning. *Open the Future*. Dostopno na: http://www.openthefuture.com/2006/08/otf_core_open_source_scenario.html (15. april 2018).
- DALE, GARETH (2012): The Growth Paradigm: A Critique. *International Socialist* 134. Dostopno na: <http://isj.org.uk/the-growth-paradigm-a-critique/> (19. junij 2018).

- DATOR, JIM (2017): Why Gaming, Why Alternative Futures? *Journal of Futures Studies* 22(2): 75–80. Dostopno na: <http://jfsdigital.org/wp-content/uploads/2017/12/06WhyGamingWhyAlternative.pdf> (19. junij 2018).
- DE BLOOIS, JOOST (2016): The Ontologized Commons. *Open! Platform for Art, Culture & the Public Domain*, februar. Dostopno na: <https://www.onlineopen.org/the-ontologized-commons> (15. april 2018).
- DRYZEK, JOHN (2018): *Politika zemlje. Okoljski diskurzi*. Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti.
- DYER-WITHEFORD, NICK (2006): The Circulation of the Common. Prispevek predstavljen na konferenci *Immaterial Labour, Multitudes and New Social Subjects: Class Composition in Cognitive Capitalism*, 29.–30. april, King's College. Dostopno na: <http://www.fims.uwo.ca/people/faculty/dyerwitheford/Commons2006.pdf> (28. julij 2018).
- DUMAINE, CAROL (2010): On a Global Foresight Commons. *Seed Magazine*, 19. junij. Dostopno na: http://seedmagazine.com/content/article/on_a_global_foresight_commons/ (15. april 2018).
- EDE, SHARON (2016): The Real Circular Economy: How Relocalising Production With Not-For-Profit Business Models Helps Build Resilient and Prosperous Societies. *Post-Growth Institute*, december. Dostopno na: <http://postgrowth.org/wp-content/uploads/2016/12/The-Real-Circular-Economy-Sharon-Ede-December-2016.pdf> (19. junij 2018).
- ELLEN MACARTHUR FOUNDATION (2013): *Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition*. Dostopno na: <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/Ellen-MacArthur-Foundation-Towards-the-Circular-Economy-vol.1.pdf> (15. april 2018).
- EULER JOHANNES IN LESLIE GAUDITZ (2016): Self-Organised (Re)Production as a Socio-Ecological Transformation. *Das Commons-Institut*, december. Dostopno na: https://commons-institut.org/wp-content/uploads/DIM_Commons.pdf (15. april 2018).
- FOSTER, SHEILA (2011): Collective Action and Urban Commons. *Notre Dame Law Review* 87(1): 57–134.
- FOSTER, SHEILA IN CHRISTIAN IAIONE (2018): Ostrom in the City: Design Principles and Practices for the Urban Commons. V *Routledge Handbook of the Study of the Commons*, D. Cole, B. Hudson in J. Rosenbloom (ur.), v pripravi. Povzetek dostopen na: <https://ssrn.com/abstract=3130087> (21. junij 2018).
- FUCHS, DORIS IN SYLVIA LOREK (2005): Sustainable Consumption Governance – A History of Promises and Failures. *Journal of Consumer Policy* 28: 261–288.
- GHISELLINI, PATRIZIA, CATIA CIALANI IN SERGIO ULGIATI (2016): A Review on Circular Economy: The Expected Transition to a Balanced Interplay of Environmental and Economic Systems. *Journal of Cleaner Production* 114(7): 11–32.
- GREGORČIČ, MARTA, KAROLINA BABIČ IN NINA KOZINC (UR.) (2018): Solidarnostne ekonomije. *Časopis za kritiko znanosti* 271. Ljubljana: Inštitut Časopis za kritiko znanosti.
- HARDIN, GARRETT (1968): The Tragedy of the Commons. *Science* 162: 1243–1248.
- HARDT, MICHAEL IN ANTONIO NEGRI (2003): *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba, Časopis za kritiko znanosti.

- HARVEY, DAVID (2011): The Future of the Commons. *Radical History Review* 109(zima): 101–107.
- HELFRICH, SILKE IN DAVID BOLLIER (2015): Commons. V *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), 75–78. London: Routledge.
- HESS, CHARLOTTE IN ELINOR OSTROM (UR.) (2007): *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*. Cambridge & London: MIT Press.
- HOBSON, KERSTY (2013): "Weak" or "Strong" Sustainable Consumption? Efficiency, Degrowth, and the 10 Year Framework of Programmes. *Environment and Planning C: Politics and Space* 31(6): 1082–1098.
- HOBSON, KERSTY (2016): Closing the Loop or Squaring the Circle? Locating Generative Spaces for the Circular Economy. *Progress in Human Geography* 40(1): 88–104.
- HOBSON, KERSTY IN NICHOLAS LYNCH (2016): Diversifying and De-growing the Circular Economy: Radical Social Transformation in a Resource-Scarce World. *Futures* 82: 15–25.
- JAMESON, FREDRIC (2003): Future City. *New Left Review* 21: 65–79.
- KALLIS, GIORGOS (2011): In Defence of Degrowth. *Ecological Economics* 70(5): 873–880.
- KALLIS, GIORGOS IN HUG MARCH (2015): Imaginaries of Hope: The Utopianism of Degrowth. *Annals of the Association of American Geographers* 105(2): 360–368.
- KENIS, ANNELEEN, FEDERICA BONO IN ERIK MATHIJS (2016): Unravelling the (Post-) Political in Transition Management: Interrogating Pathways towards Sustainable Change. *Journal of Environmental Policy & Planning* 18(5): 568–584. Dostopno na DOI: 10.1080/1523908X.2016.1141672.
- KIRCHHERR, JULIAN, DENISE REIKE IN MARKO HEKKERT (2017): Conceptualizing the Circular Economy: An Analysis of 114 Definitions. *Resources, Conservation and Recycling* 127: 221–232. Dostopno na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921344917302835> (21. junij 2018).
- KOSTAKIS, VASILIS (2018): In Defense of Digital Commoning. *Organization*. Dostopno na DOI: 10.1177/1350508417749887.
- KOSTAKIS, VASILIS IN MICHEL BAUWENS (2014): *Network Society and Future Scenarios for a Collaborative Economy*. Houndmills, Basingtoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- KOSTAKIS, VASILIS, VASILIS NIAROS, GEORGE DAFERMOS IN MICHEL BAUWENS (2015): Design Global, Manufacture Local: Exploring the Contours of an Emerging Productive Model. *Futures* (73): 126–135.
- KUZMANOVIĆ, MAJA IN NICK GAFFNEY (2016): Enacting Futures in Postnormal Times. *Futures* (86): 107–117.
- LATOUCHE, SERGE (2009): *Preživeti razvoj*. Ljubljana: Založba /*cf.
- LAVILEE, JEAN-LOUIS (2010): The Solidarity Economy: An International Movement. *RCCS Annual Review* (2): 3–41.
- LEVITAS, RUTH (2014): *Utopia as Method: The Imaginary Reconstitution of Society*. New York: Palgrave Macmillan.
- LONGHURST, NOEL IN DR. (2017): Experimenting with Alternative Economies: Four Emergent Counter-narratives of Urban Economic Development. *Current Opinion in Environmental Sustainability* (22): 69–74.

- LOORBACH, DERK, NIKI FRANTZESKAKI IN FLOR AVELINO (2017): Sustainability Transitions Research: Transforming Science and Practice for Societal Change. *The Annual Review of Environment and Resources* 42: 4.1–4.28.
- MANZINI, EZIO IN MUGENDI RITHAA (2016): Distributed Systems And Cosmopolitan Localism: An Emerging Design Scenario For Resilient Societies. *Sustainable Development* 24(5): 275–280.
- MARTIN, CHRIS (2016): The Sharing Economy: A Pathway to Sustainability or a Nightmarish Form of Neoliberal Capitalism? *Ecological Economics* 121: 149–159.
- MEADOWS, DONELLA H., DENNIS L. MEADOWS, JØRGEN RANDERS IN WILLIAM W. BEHRENS III (1972): *The Limits to Growth*. New York: Universe Books.
- MOORE, JASON (2016): *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*. Dexter: PM Press.
- NIAROS, VASILIS (2017): *Towards a Commons-oriented City*. P2P Foundation. Dostopno na: <https://stad.gent/sites/default/files/article/documents/%27Towards%20a%20Commons-oriented%20City%27%20-%20Comparatief%20rapport%20Vasilis%20Niaros.pdf> (15. april 2018).
- NIKOLOVA, BLAGOVESTA (2014): The Rise and Promise of Participatory Foresight. *European Journal of Futures Research* 15(33). Dostopno na DOI: 10.1007/s40309-013-0033-2.
- OLSSON, PER, MICHELE-LEE MOORE, FRANCES R. WESTLEY IN DANIEL D. P. MCCARTHY (2017): The Concept of the Anthropocene as a Game-changer: A New Context for Social Innovation and Transformations to Sustainability. *Ecology and Society* 22(2): 31. Dostopno na DOI: 10.5751/ES-09310-220231.
- OSTROM, ELINOR (1990): *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York: Cambridge University Press.
- PEL, BONNO (2015): Trojan Horses in Transitions: A Dialectical Perspective on Innovation "Capture". *Journal of Environmental Policy & Planning* 18(5): 673–691.
- POLI, ROBERTO (2017): *Introduction to Anticipation Studies*. Poglavlje *Understanding the Future*. Cham: Springer International Publishing.
- PRIDAY, GARETH, TIM MANSFIELD IN JOSE M. RAMOS (2014): The Open Futures Library: One Step Toward a Global Foresight Commons? *Journal of Futures Studies* 18(4): 131–142.
- PRODNIK, JERNEJ (2011): Prispevek h konceptualizaciji skupnega v biolingvističnem kapitalizmu. *Časopis za kritiko znanosti* 244: 23–47.
- RAFORD, NOAH (2014): Online Foresight Platforms: Evidence for their Impact on Scenario Planning & Strategic Foresight. *Technological Forecasting & Social Change* (97): 65–76.
- RAMIREZ, RAFAEL, MALOBI MUKHERJEE, SIMONA VEZZOLI IN ARNOLDO MATUS KRAMER (2015): Scenarios as a Scholarly Methodology to Produce "Interesting Research". *Futures* 71: 70–87.
- RAMOS, JOSE M., TIM MANSFIELD IN GARETH PRIDAY (2012): Foresight in a Network Era: Peer-producing Alternative Futures. *Journal of Futures Studies* 17(1): 71–90.
- RAMOS, JOSE M. (2016): Cosmo-localism and the Futures of Material Production. *Action Foresight*, 27. maj. Dostopno na: <http://actionforesight.net/cosmo-localism-and-the-futures-of-material-production/> (15. april 2018).

- RAWORTH, KATE (2017): *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st Century Economist*. London: Random House Business Books.
- RIFKIN, JEREMY (2015): *The Zero Marginal Cost Society*. New York: Palgrave MacMillan.
- SCHOLZ, TREBOR (2016): *Platform Cooperativism. Challenging the Corporate Sharing Economy*. New York: Rosa Luxemburg Stiftung.
- SANTOS, BOAVENTURA DE SOUSA (2004): The World Social Forum: Toward a Counter-Hegemonic Globalisation. V *The World Social Forum: Challenging Empires*, A. Anand, A. Escobar, J. Sen in P. Waterman (ur.), 235–245/336–343. New Delhi: Viveka Foundation.
- SHARP, DARREN IN JOSE M. RAMOS (2018): Design Experiments and Co-governance for City Transitions: Vision Mapping. *Journal of Peer Production* 11. Dostopno na: <http://peerproduction.net/issues/issue-11-city/peer-reviewed-papers/design-experiments-and-co-governance-for-city-transitions/> (15. april 2018).
- SPLICHAL, SLAVKO (UR.) (2015): *Meje razumevanja trajnostnega razvoja v slovenski politiki, ekonomiji, civilni družbi in medijih*. Ljubljana: Založba FDV.
- SPRINGER, SIMON, KEAN BIRCH IN JULIE MACLEAVY (UR.) (2016): *The Handbook of Neoliberalism*. London: Routledge.
- SRNICEK, NICK (2016): *Platform Capitalism*. Cambridge: Polity.
- STEFFEN, WILL IN DR. (2015): Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet. *Science* 347(6223). Dostopno na: <http://www.ramanathan.ucsd.edu/files/pr210.pdf> (21. junij 2018).
- SWYNGEDOUW, ERIK (2009): The Antinomies of the Postpolitical: In Search of a Democratic Politics of Environmental Protection. *International Journal of Urban and Regional Research* 33(3): 601–609.
- SWYNGEDOUW, ERIK (2014): Depoliticization ("the political"). V *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*, G. D'Alisa, F. Demaria in G. Kallis (ur.), 90–93. London: Routledge.
- ŠMID HRIBAR, MATEJA, JANI KOZINA, DAVID BOLE IN MIMI URBANC (2018): Javno dobro, skupni viri in skupno: vpliv zgodovinske zapuščine na sodobno dožemanje v Sloveniji kot tranzicijski družbi. *Urbani izziv* 29(1): 43–55. Dostopno na DOI: 10.5379/urbani-izziv-2018-29-01-004.
- VERGRAGT, PHILIP J. IN JACO QUIST (2011): Backcasting for Sustainability (introduction to the special issue). *Technological Forecasting and Social Change* 78(5): 747–755.
- VODOVNIK, ŽIGA (2011): »Novi« anarhizem? – O bifurkaciji in transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse. *Teorija in praksa* 45(1): 87–107.
- WEISS, MARTIN IN CLAUDIO CATTANEO (2017): Degrowth – Taking Stock and Reviewing an Emerging Academic Paradigm. *Ecological Economics* (137): 220–230.
- WRIGHT, ERIK O. (2009): *Envisioning Real Utopias*. New York: Verso.
- ŽIŽEK, SLAVOJ (2013): Preface: Bloch's Ontology of Not-Yet-Being. V *The Privatization of Hope: Ernst Bloch and the Future of Utopia*, P. Thompson in S. Žižek (ur.), xv–xx. Durham in London: Duke University Press.